

**O‘ZBEK TILINI IKKINCHI TIL SIFATIDA O‘QITISHDA SO‘Z BOYLIGINI
RIVOJLANTIRISH UCHUN AMALGA OSHIRILGAN METODIK IZLANISHLAR
(TEXAS UNIVERSITETINING IKKINCHI DARAJALI LUG‘AT O‘QITISH
QO‘LLANMASI ASOSIDA)**

Axmadjanova Malika Maxmudjon qizi
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU
Ona tili ta’limi kafedrasida tayanch doktoranti
+998939492571

Annotatsiya:

Ushbu maqolada boshlang‘ich sinfdan to 12 sinfgacha bo‘lgan o‘quvchilar orasida ikkinchi darajali lug‘at yo‘riqnomasini joriy etish sabablari va usullari o‘rganib chiqilgan. Ikkinchi darajali lug‘atda so‘zlarining ta’rifini va so‘z bilimini kengaytirish uchun so‘z boyligini oshirishning muhimligi o‘rganiladi. Bundan tashqari, u o‘qituvchilarni o‘qituvchilik faoliyatini boshlaganlarida foydalanish mumkin bo‘lgan tegishli adabiyotlar va mashqlar bilan ta’minlaydi. Ikkinchi darajali lug‘atni ona tilini ikkinchi til sifatida o‘qitiladigan maktablarga joriy etish orqali biz bolalarning so‘z boyligini oson oshirish imkoniyatiga ega bo‘lamiz. Chunki, yangi so‘zlar qatnashgan matnlar va mashqlar o‘quvchilarning darajasiga moslab 3 bosqichga bo‘lib chiqilganini, ya’ni (2-sindan 12-sinfgacha). Bu orqali yangi lug‘at o‘zlashtirishda yuqori samaradorlikka erishilganini quyidagi maqolada guvohi bo‘lamiz.

Kalit so‘zlar: ikkinchi darajali lug‘at, visuawords, savodxonlik, o‘qituvchilik faoliyati, so‘z boyligi, ikkinchi til sifatida, boshlang‘ich sinf, bosqich.

Аннотация:

В данной статье рассматриваются причины и методы внедрения обучения средней лексики у учащихся от начального до 12 класса. Вторичный словарный запас исследует важность расширения словарного запаса для расширения словарного запаса и определения слов. Он также предоставляет учителям соответствующую литературу и упражнения, которые они могут использовать в начале своей педагогической карьеры. Вводя среднюю лексику в школах, где родной язык преподается как второй, мы сможем легко увеличить словарный запас детей. Потому что тексты и упражнения с новыми словами разделены на 3 уровня в зависимости от уровня учащихся, т. е. (со 2-го по 12-й класс). В следующей статье мы станем свидетелями того, что благодаря этому достигнута высокая эффективность освоения новой лексики.

Ключевые слова: вторичная лексика, наглядность, грамотность, педагогическая деятельность, лексика, как второй язык, начальный класс, этап.

Abstract:

This article discusses the reasons and methods for introducing secondary vocabulary teaching to students from primary to 12th grade. Secondary vocabulary explores the importance of vocabulary expansion to expand vocabulary and word definitions. It also provides teachers with relevant literature and exercises that they can use at the beginning of their teaching career. By introducing secondary vocabulary in schools where the native language is taught as a second language, we can easily increase children's vocabulary. Because the texts and exercises with new words are divided into 3 levels depending on the level of students, i.e. (from 2nd to 12th grade). In the next article, we will witness that thanks to this, high efficiency in mastering new vocabulary has been achieved.

Keywords: secondary vocabulary, visualization, literacy, pedagogical activity, vocabulary as a second language, primary school, stage.

KIRISH

O'quvchilarning o'qishda muvaffaqiyatga erishishlari uchun so'z ma'nosi va so'z boyligini tushunish muhimdir. Shu o'rinda Stahl aytganidek "so'zni o'rganish nafaqat bilimdir, balki o'rganilgan so'zning atrof-muhitda qanday ishlashini anglash ham darkordir". Retseptiv lug'atni bilish orqali biz o'qish va yozish kabi nutq tamoyillarini tushuna olsak, aksincha produktiv lug'atni boyitish bilan yozish va gapirish kabi tamoyillarni egallay olamiz. Ingliz tilida 600, 000-800, 000 so'zlar bo'lsa o'zbek tilida esa bu miqdor ancha ko'p va bu degani to'xtovsiz yangi so'zlarni o'zlashtirishni talab etadi. Ushbu o'rinda Chall "o'rganuvchi o'rtacha 6, 000 so'z bilib, o'g'zaki fikrni ifoda qila olish qobiliyatiga ega bo'ladi" va har yil lug'at boyligini 3, 000 dan ko'proq so'zga boyitish kerakligini aytadi.¹ Vaholanki, ba'zi muhim so'zlarni boshqalariga qaraganda 1-sinfdan to 12-sinfgacha bolalar orasida ularning lug'at boyligini oshirish maqsadida qanday o'rgatishimiz lozim.

Lug'at boyligini kengaytirishning muhimligi: Nima uchun

O'qish va tinglash orqali samarali tushunish uchun muhim qobiliyatlardan biri bu lug'atdir. Matnni o'qish va undan ma'no chiqarishni o'rganish boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'z o'quvchilariga berishlari kerak bo'lgan asosiy qobiliyatlardan biridir. O'rta maktab o'qituvchilarining o'quvchilarni o'qiganlarini baholash va tahlil qilishga o'rgatish qobiliyati o'qishni o'rgatishning davomiyligidagi yana bir qadamdir. Agar o'quvchilar dekodlanayotgan so'zlarning ma'nosini tushunmasalar, hech qanday matnni tushuna olmaydilar. Ko'pincha o'quvchilar matnning ma'nosini tushuna olmasliklari lug'atning yetishmasligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

¹ Beck,I.L.,McKeown,M.G.,&Kucan,L.(2013).Bringing word to life: Robust vocabulary instruction. New York The Guilford Press.

Bundan tashqari, izlanishlarshuni ko'rsatadiki, bolalar oliy tabaqaga mansub bo'lsa, yoki ishchilar sinfiga aloqador, yokida ziyolilar oilasidan bo'lsa ular tomonidan eshitiladigan so'zlar sonida sezilarli farq borligini ko'rishimiz mumkin. Masalan, bolaning hayotining dastlabki to'rt yilida ziyoli xo'jaliklaridagilar 45 million so'zni eshitgan, bir vaqtning o'zida ishchilar sinfidagi bolalar esa 26 million so'zni eshitgan va boy oilalar bolalari atigi 11 million so'zni eshitgan (takroriy so'zlarni hisobga olgan holda). Bundan tashqari, o'qimishlilar xonadonlardagi bolalar har soatda tasdiqlovchi so'zlarni ko'proq eshitishgan, oliy tabaqa xonadonlardagi bolalar esa soatiga ko'proq taqiqlovchi so'zlarga (masalan, "yo'q" va "to'xta") kabi taqiqlovchi so'zlarga duchor bo'lishgan.

Lug'at o'rgatishdan avval bolalar duch keladigan so'zlar hajmidagi nomutanosiblikni hisobga olgan holda, o'qituvchilarga ushbu bo'shliqni bartaraf etishga qaratilgan samarali strategiyalar bilan jihozlanishi juda muhimdir. O'quvchilarning so'zni tushunishlarini kuchaytirish uchun lug'at o'rgatish jarayonida ko'plab yondashuvlardan foydalanish mumkin. To'g'ridan-to'g'ri ta'limda foydalanganda ham, talabalar uchun yangi lug'at atamalarini takroriy va turli xil ta'sir qilish juda muhimdir. Ushbu tushunchadan kelib chiqqan holda, o'qituvchilar nafaqat o'qitish uchun mos strategiyalarni aniqlashni o'rganishlari, balki o'quvchilarining mavjud lug'at bilimlarini ham hisobga olishlari kerak. Talabalarning oldingi so'z bilimlaridan xabardor bo'lish o'qituvchilarga o'qitishda qaysi lug'at elementlarini kiritish kerakligini aniqlashga imkon beradi. Ta'lim uchun yangi so'zlarni tanlashda ehtiyotkorlik bilan mulohaza yuritish kerak. Shunday qilib, o'qituvchilarga ushbu muammoni hal qilishda yordam berish uchun uch bosqichli tizimni joriy etish tavsiya etiladi. Ushbu maqolada uch bosqichli tizim taqdim etiladi, shuningdek, boshlang'ich sinfdan 12 sinfgacha o'quvchilar uchun mos bo'lgan haqiqiy adabiyotlar va tadbirlarni birlashtirish orqali ikkinchi darajali lug'at o'rgatishlariga e'tibor qaratiladi. Uch bosqichli lug'at tizimi so'zlarni foydalilik darajasiga ko'ra toifalarga ajratadi. Birinchi darajali lug'at baxtli, daraxt, ona va ko'ylak kabi asosiy, kundalik atamalarni, shuningdek, va, kel, dan kabi so'zlarini o'z ichiga oladi.² Umuman olganda, bu so'zlar to'g'ridan-to'g'ri keng ko'lamlil ta'limni talab qilmaydi, chunki ko'pchilik talabalar ularning ma'nolari va funksiyalari bilan allaqachon tanish. Biroq, shuni ta'kidlash kerakki, bu so'zlar boshlang'ich darajada o'rganayotganlar uchun aniq ta'limni talab qilishi mumkin. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, bu so'zlarni o'zbek tilini ikkinchi til sifatida o'rganuvchilarga yoki tilni bilish qobiliyati sezilarli darajada cheklangan talabalarga aniq o'rgatish kerak bo'lishi mumkin. Boshqa tomondan, ikkinchi darajali so'zlar turli xil matnlarda va tilni yaxshi biladigan foydalanuvchilarning og'zaki va yozma tilida tez-tez uchrab turadigan so'zlardir. Masalan, qiziq, oqibat, diqqat, tekshirish kabi atamalar ikkinchi darajali lug'at turkumiga kiradi. Bundan farqli o'laroq, uchinchi darajali lug'at ma'lum sohalarga, jumladan, ta'lim, sevimli mashg'ulotlariga, ob-havoga yoki alohida mavzu sohalariga tegishli past chastotali so'zlarni o'z ichiga oladi. Uchinchi darajali so'zlarga misol sifatida izotop, giperbola, va

² Billman,L.(2002).Are not these books for little kids? Educational Leadership, 60(3), 48-51.

fundamentalizm kiradi. Umuman olganda, agar dars ma'lum bir mavzuga qaratilgan bo'lmasa, o'qituvchilar ikkinchi darajali lug'atni o'rgatishlari kerak, chunki bu so'zlar odatda tilni yaxshi biladigan foydalanuvchilar tomonidan qo'llaniladi. Ushbu atamalarni o'zlashtirishga yakka o'rganish orqali emas, balki interfaol muloqot, to'g'ridan-to'g'ri o'qitish va takroriy ta'sir qilish orqali erishiladi. Bundan tashqari, ikkinchi darajali lug'at o'qishni tushunishni kuchaytirish uchun juda muhimdir, chunki bu so'zlar ko'pincha bir nechta ma'noga ega, turli kontekstlarda qo'llaniladi va o'quvchilarga tushunchalarni aniqroq ifodalash imkonini beradi. Ikkinchi darajali so'zlarni aniqlash uchun Hiebert o'qituvchilarga uchta savolni ko'rib chiqishni tavsiya qiladi:

- 1) Matnni to'liq tushunish uchun so'z muhimmi?
 - 2) Bu so'z kelajakdagi matnlarda turli fanlar bo'yicha paydo bo'lishi mumkinmi?
 - 3) so'z bir nechta o'zaro bog'liq atamalarni kiritish imkonini beruvchi oila yoki semantik tarmoqqa tegishlimi?(Misol uchun, migratsiya atamasi immigratsiya va migrant bilan bog'liq).
- Uch bosqichli lug'at tizimi o'quvchilarni o'rganishni osonlashtirish uchun foydali bo'lsa-da, o'qituvchilar o'qitish uchun lug'at tanlashda o'z talabalarining o'ziga xos ehtiyojlarini hisobga olgan holda o'z xohishlariga ko'ra foydalanishlari kerak. Agar oqilona tanlangan bo'lsa, ikkinchi darajali so'zlar dars samaradorligini sezilarli darajada oshirishi va sinfdagi muhokamalarni boyitishi mumkin. Ikkinchi darajali lug'at haqidagi bilimlar o'quvchilarning tushunish qobiliyatini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Tushunish o'quvchi va matn o'rtasidagi o'zaro ta'sir orqali sodir bo'ladi. Talaba lug'atni tushunishda qiynalganda, ular matnning asosiy g'oyalarini tushunishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin, bu esa oxir-oqibat ularning umumiy tushunishiga to'sqinlik qiladi. Agar talaba hikoya chizig'i, qahramonlarning nomlari va vaziyati kabi muhim elementlarni eslab qolishda qiynalsa, bu asosiy savodxonlik tajribasining yetishmasligidan dalolat beradi. Bundan tashqari, talabaning dastlabki bilimlari matn bilan aloqa o'rnatish qobiliyatida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shunday ekan, lug'at va tushunish o'rtasidagi o'zaro ta'sir o'qituvchilarni maqsadli ta'lim orqali o'quvchilarning so'z boyligini oshirishga qaratilgan samarali pedagogik amaliyot va strategiyalarni aniqlash ko'nikmalari bilan qurollantirish zarurligini ta'kidlaydi. Yangi lug'at bilan tanishish uchun tavsiya etilgan yondashuv bolalar adabiyotining turli xil turlaridan foydalanishdir. Interfaol ovoz chiqarib o'qish sessiyalari orqali adabiyotlarni ta'lim muassasalariga integratsiya qilish. Adabiyotdan foydalangan holda samarali lug'at o'rgatish o'qituvchilardan haqiqiy adabiy asarlarni tanlashni talab qiladi, bu o'z navbatida o'quvchilarning motivatsiyasi, ishtiyoqi va o'qishga bo'lgan qiziqishini oshiradi. "Haqiqiy adabiyotning yagona ta'rifi qiyin bo'lib qolsa ham bunday matnlar rasmi kitoblar, romanlar va axborot matnlarini o'z ichiga olgan bir qator formatlarni o'z ichiga oladi",-degan edi Harris ve Hodges³. Ikkinchi darajali lug'atga o'rgatish nafaqat bolalar adabiyoti, balki o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi og'zaki va yozma muloqot orqali ham osonlashtiriladi. Ushbu usullar

³ Harris, T.L. & Hodges, R.E. (ed). (1995) The literacy dictionary: The vocabulary of reading and writing.

orqali yangi lug‘at bilan tanishish o‘quvchilarni turli xil so‘zlar qatori bilan qurollantiradi, ular yozganlarida tavsiflarni ifodalash imkonini beradi va ularning ishlarida ijodkorlikni rivojlantiradi. Ikkinchi darajali lug‘atni bilish o‘quvchilarning tushunish qobiliyatini oshirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Tushunish o‘quvchi va matn o‘rtasidagi o‘zaro ta‘sirni o‘z ichiga olgan dinamik jarayondir Talabalar so‘z boyligi bilan bog‘liq qiyinchiliklarga duch kelganda, ular matnning asosiy g‘oyalarini tushunishda qiynaladilar, bu ularning umumiy tushunishiga salbiy ta‘sir qiladi. Talabalar so‘z boyligi bilan bog‘liq qiyinchiliklarga duch kelganda, ular matnning asosiy g‘oyalarini tushunishda qiynaladilar, bu ularning umumiy tushunishiga salbiy ta‘sir qiladi. Talabaning syujet, qahramonlarning nomlari va vaziyati kabi asosiy elementlarni eslay olmasligi, asosiy savodxonlik tajribasining yetarli emasligini ko‘rsatishi mumkin. Bundan tashqari, talabaning oldingi bilimlari matn bilan shug‘ullanish qobiliyatining muhim prognozi hisoblanadi. So‘z boyligi va tushunish o‘rtasidagi bog‘liqlik o‘qituvchilarni sifatli o‘qitish orqali o‘quvchilarning so‘z boyligini samarali oshiradigan pedagogik usullar va strategiyalar bilan tayyorlash muhimligini ta‘kidlaydi.

Samarali ta‘limni “Kumush yulduz” va “And the mountains echoed”⁴ kabi matnlar orqali yanada boyitish mumkin. Bu asarlarda nafrat, o‘zboshimchalik, ochiqko‘ngil, ochko‘z, jirkanch va oshiq kabi ikkinchi darajali lug‘at so‘zlari kiritilgan. O‘z so‘z boyligini kengaytirayotgan talabalar ko‘pincha tanlovga asoslangan faoliyatni ayniqsa qiziqarli deb bilishadi. Bunday faoliyatning uchta yorqin misoli: yangi o‘rganilgan lug‘atni aks ettiruvchi ensiklopediya ishlab chiqish, o‘quvchilarga lug‘at paketlarini yig‘ish imkoniyatini berish va o‘quvchilarga o‘z so‘z boyligini o‘zlashtirish bo‘yicha reflektiv yoki interaktiv jurnallardan foydalanish orqali o‘z lug‘atini o‘zlashtirish bo‘yicha fikrlash amaliyotini o‘tkazish imkoniyatini o‘z ichiga oladi. Ensiklopediya daftar sifatida tuzilgan bo‘lib, har bir lug‘at so‘zi alifbo tartibida ajratilgan sahifaga ajratilgan. Har bir sahifada talabalar so‘zni yozishlari, uning ta‘rifini berishlari, tasviriy tasvirni kiritishlari va so‘zga tegishli har qanday ma‘lumotlarni qo‘shishlari kerak. Lug‘at paketlari birinchi darajali so‘zlarni ko‘rsatadigan so‘z devorini o‘z ichiga oladi, ikkinchi darajali so‘z variantlarini o‘z ichiga olgan qo‘shimchalar bilan o‘quvchilarning yozishlarida so‘z boyligining xilma-xilligini oshiradi. Bundan tashqari, har bir talaba lug‘at so‘zlarini tushunishini o‘ylab ko‘rish uchun aks ettiruvchi yoki interaktiv jurnalni yuritishi mumkin. O‘qituvchilar o‘quvchilarni o‘z jurnallarida hozirda o‘rganilayotgan lug‘at so‘zlaridan foydalangan holda hikoyalar, she‘rlar yoki boshqa ijodiy ishlar yozishga undashlari mumkin. Birgalikda bu tadbirlar o‘quvchilar atrofida yo‘naltirilgan bo‘lib, ular tomonidan individual tarzda ishlab chiqiladi va mustaqil bilim olishga yordam beruvchi qimmatli vosita bo‘lib xizmat qiladi.

National Reading Panel⁵ multimedia talabalarning so‘z boyligini oshirishning samarali strategiyasi bo‘lib xizmat qilishini ko‘rsatadi. Haqiqiy adabiyotlarga qo‘shimcha sifatida

⁴ Hosseini, K. (2013). *And the mountains echoed*. London Bloomsbury.

⁵ National Institute of Child Health and Human Development (2000), *Report of the National Reading literature on reading and its implications for reading instruction*. Washington, D.C.

talabalar sinfdan tashqarida ham turli multimedia ilovalari va veb-saytlarga kirishlari mumkin, bu bilan maktab va uy o'rtasida aloqa o'rnatish, ayniqsa o'rta va yuqori maktab o'quvchilari uchun foydalidir. O'rta va yuqori maktab o'quvchilari o'zlarining lug'atli rep qo'shiqlarini yaratish va ularning kompozitsiyalariga mos keladigan videolarni yaratish imkoniyatiga ega. Ularning kitobidan ilhomlangan qo'shiq o'quvchilar uchun ijodiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Bundan tashqari, ular Charadesni kashf qilishlari mumkin! Matndagi lug'atdan foydalangan holda charades o'yinini yaratishni o'rganish uchun ilova. Bundan tashqari, Visuwords qimmatli onlayn resurs bo'lib, u talabalarga so'z birikmalari uchun o'ziga xos so'z to'rini taqdim etadi. So'zni oddiygina kiritish orqali o'quvchilar sinonimlar, antonimlar, nutq qismlari va tanlangan so'z bilan bog'lanishlarni o'z ichiga olgan vizual tasvirni yaratishi mumkin. Bundan tashqari, veb-so'zdagi har bir atama ustiga surilsa, uning ta'rifi ochiladi. Ushbu manbalar birgalikda talabalarga interaktiv va qiziqarli lug'at faoliyatini taklif qiladi. Barcha fanlar bo'yicha so'z bilimi va so'z boyligini oshirish uchun talabalarni jiddiy akademik ta'limga jalb qilish juda muhimdir. O'qituvchilar interfaol o'qitish usullari orqali ikkinchi darajali lug'at va akademik tilni joriy etish va modellashtirishga ustuvor ahamiyat berishlari kerak. Agar lug'at o'rgatish haqiqiy adabiyotlar bilan birlashtirilsa, talabalar o'zlarining so'z boyligini yanada kengaytirishlari mumkin. Shu sababli, o'qituvchilarni o'quvchilarni o'ziga jalb qilish va ularning so'z bilimlarini samarali oshirish uchun ssenariy o'quv dasturlaridan tashqari haqiqiy adabiyotlarni kiritishga undash juda muhimdir. National Reading Panelda lug'atni o'rgatish strategiyasi sifatida interaktiv ovoz chiqarib o'qishdan foydalanishni qo'llab-quvvatlanadi. Ushbu tushunchaga asoslanib, biz bolalar bog'chasidan 12-sinfgacha bo'lgan barcha o'quvchilar savodxonlikni rivojlantirish va umumiy akademik muvaffaqiyat uchun zarur bo'lgan mustahkam akademik lug'atni rivojlantirish uchun haqiqiy adabiyotlarni interaktiv ovoz chiqarib o'qish orqali ikkinchi darajali lug'atni o'rganishni amalga tatbiq qila olamiz.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1.Beck,I.L,McKeown,M.G.,&Kucan,L.(2013).Bringing word to life: Robust vocabulary instruction. New York The Guilford Press.
- 2.Billman,L.(2002).Are not these books for little kids? Educational Leadership, 60(3), 48-51.
- 3.Harris,T.L.& Hodges, R.E.(ed).(1995)The literacy dictionary: The vocabulary of reading and writing.
- 4.Hosseini,K.(2013). And the mountains echoed. London Bloomsbury.
- 5.National Institute of Child Health and Human Development (2000), Report of the National Reading literature on reading and its implications for reading instruction.Washington, D.C.
- 6.Vocabulary games and Resources (2016). Retrieved from <http://www.vobulary.co.il/>.